

Л. М. Івашова, доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів

ЕЛЕМЕНТИ МЕТОДОЛОГІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ

Розглянуто наукові підходи до класифікації методів та інструментів державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності (далі – ЗТД) і подано авторське бачення їх змістовного наповнення і практичного використання. Запропоновано комплексний підхід до розв'язання проблем класифікації методів державного регулювання ЗТД і визначено такі методи: системно-стратегічний та ситуативно-тактичний. Подано характеристику та розкрито особливості використання інструментів державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності.

Ключові слова : державне регулювання зовнішньоторговельної діяльності; методологія; методи державного регулювання; інструменти державного регулювання.

The article is defined scientific approaches to classification methods and tools of state regulation of foreign trade (hereinafter – CTD) and provided the author's vision and content of their practical use. An integrated approach to solving the problems of classification methods of state regulation and CTD, the following methods: systematic and strategic and situational-tactical. The characteristics and peculiarities using instruments of state regulation of foreign trade.

Key words: state regulation of foreign trade; methodology; methods of state regulation; state regulation tools.

Постановка проблеми. Реалізація євроінтеграційних намірів України у сучасному глобальному світі потребує правильного теоретичного розуміння й чіткого застосування в управлінській діяльності методів та інструментів державного регулювання всіх напрямів зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД) й особливо зовнішньої торгівлі, за результатами якої формується зовнішньоторговельний баланс та валютний запас держави.

Тому формування системи державного регулювання ЗЕД потребує наукового обґрунтування методологічних підходів дослідження даного процесу, осмислення послідовності його перебігу та наукового передбачення результатів і наслідків від здійснення або відсутності реформ. При цьому важливим напрямом наукового пошуку є уточнення переліку та характерних рис ключових елементів методології державного управління ЗЕД – методів та інструментів державного регулювання зовнішньої торгівлі як на тактичному, так і на стратегічному рівнях.

© Л. М. Івашова, 2016

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій та фаховій літературі методи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності розглядаються достатньо широко. Вони висвітлюються і в працях фахівців з державного управління: Л. Дідківської, Л. Головка, О. Іваницької, Л. Швайки, С. Чистова; і в працях фахівців з економіки: О. Гребельника, О. Дудчака, С. Коляди, Т. Корневої; В. Саллі, О. Трифонова, а також у працях практиків: О. Єгорова, В. Науменка, П. Пашка, С. Терещенка. Майже всі вищеперелічені автори збігаються в думці про наявність двох груп методів державного регулювання зовнішньоторговельних операцій, але вони по-різному визначають ці групи, характеризують їх та класифікують способи і прийоми всередині кожної групи.

Мета статті – дослідження теоретичних підходів з визначення переліку методів та інструментів, що застосовуються в процесі державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності.

Виклад основного матеріалу. В попередніх публікаціях ми вже розглядали проблеми визначення сутнісного змісту таких понять, як “метод” і “методологія” в процесі наукового пізнання й дійшли висновку, що ці поняття мають бути окремим об’єктом дослідження науковців, адже вони не мають однозначного трактування. Проте, якщо раніше ми детальніше зупинилися на висвітленні загальних підходів до визначення сутності методології та системного підходу [1] й особливостей методології державного управління у сфері зовнішньоекономічної діяльності [2], то наразі визначимося з ключовими елементами методології державного управління зовнішньоторговельною діяльністю, а саме з конкретними методами та інструментами управління у цій сфері.

Як зазначав Конверський [3], ґрунтовний аналіз методів і засобів наукового пізнання став активно проводитись лише в останній половині ХХ ст., відколи методологію наукових досліджень тісно пов’язали із системним підходом. При цьому йдеться не про просте використання сукупності методів, а про організовану систему, в якій самим процесом еволюції визначено наперед місце кожного методу в їхній сукупності [4].

Зазначимо, що багато зарубіжних наукових шкіл не розмежовують методологію і методи дослідження [1; 5]. У більшості праць українських науковців [2; 6; 7; 8] методологія розглядається як учення про науковий метод пізнання, який здійснюється з дотриманням певної послідовності дослідження, починаючи з постановки цілей і завершуючи оцінкою ефективності результатів дослідження. При цьому зазначимо, що ми підтримуємо наукову позицію тих авторів, які розмежовують, а не отожднюють поняття “методологія” і “методи”. Вважаємо, якщо методологія є системним багато вимірним і комплексним поняттям, яке забезпечує всі аспекти наукового пізнання, то методи є, звичайно, визначальною, але лише однією з багатьох окремих складових методології. Адже, з одного боку, методологія науки досліджує структуру і розвиток наукового знання, засоби і методи наукового дослідження, способи інтерпретації його результатів, механізми і форми реалізації знання в практиці [9]. З іншого ж боку, методологія розуміється як загальна теорія методів пізнання. Вона частково збігається з теорією пізнання й одночасно виявляється ширше за гносеологію, оскільки її цікавлять не тільки методи пізнання, але й методи інших форм людської діяльності [10, 171].

Зауважимо, що термін “метод” з грецької перекладається як “шлях дослідження чи пізнання”, тобто як спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розвитку об’єкта. Ще метод наукового пізнання визначають як засіб пізнання, спосіб відтворення дійсності в нашій свідомості, систему

принципів і правил практичної та теоретичної діяльності. Ю. Сурмін вважає, що метод можна визначити як сукупність певних правил, прийомів, норм пізнання, оцінки або дії [8]. З погляду функціоналізму метод виступає як діяльність, що спрямована на об'єкт з метою отримання знань про нього.

Наукові розвідки у різних галузях науки результативні лише за умови дотримання дослідниками певного порядку та правил і процедур їх проведення, який визначається методологією дослідження. Водночас методи забезпечують отримання конкретних результатів, які необхідні для формулювання науково теоретичних і науково практичних висновків і пропозицій. При цьому загальна методологія базується на застосуванні загальнонаукових методів пізнання: спостереження і систематизація, аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстракція і логіка, аналогія і моделювання тощо, а спеціальна методологія, що спрямована на дослідження в окремих галузях науки або за видами діяльності, ґрунтується на об'єктивних законах, що діють у досліджуваній сфері, та проявляється через застосування спеціальних емпіричних методів дослідження: економіко-статистичних, інформаційно-аналітичних, фінансово-бюджетних, державно-управлінських, законодавчо-правових тощо.

Виходячи з того, що методологія є синтезованим поняттям, і спираючись на теорію причинно-наслідкових зв'язків, зауважимо, що процес пізнання має сенс за виконання двох обов'язкових умов: якщо є кому пізнавати і якщо є що пізнавати, тобто суб'єкт та об'єкт дослідження. При цьому зауважимо, що об'єкт пізнання – це об'єктивно наявна субстанція, процес чи явище, яке породжує проблему та може бути необмеженою за своїми кількісними і якісними характеристиками, тому в його межах визначається предмет пізнання, який має встановлені дослідником параметри.

У межах даної статті предметом дослідження є державне управління зовнішньоторговельною діяльністю, що перебуває в межах об'єкта дослідження – державне управління зовнішньоекономічною діяльністю.

Суб'єкт наукового дослідження також можна розглядати двояко: по-перше, це сам дослідник, і з погляду методології він не становить для нас інтересу; по-друге, це той, хто впливає на стан і розвиток об'єкта пізнання (людина чи група людей, які мають певні важелі впливу на досліджене явище). У нашому випадку таким суб'єктом виступають органи державного управління, які здійснюють управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні, та міжнародні інституції з регламентації правил та процедур світової торгівлі.

Зважаючи на предметно-суб'єктний склад наукових досліджень проблем державного управління зовнішньоторговельною діяльністю, звернемося до конкретних методів та інструментів з регулювання зовнішньої торгівлі в Україні, використання яких і дозволяє безпосередньо здійснювати таке управління.

Загальне державне регулювання зовнішньої торгівлі здійснюється за допомогою різних методів, які застосовуються на різних рівнях державного управління, мають певне цільове призначення і передбачають використання певних способів та прийомів.

У світовій і вітчизняній практиці всі методи з регулювання зовнішньоторговельної діяльності поділяються на дві великі групи: адміністративні методи, які є короткотерміновими, мають обмежувальний або фіскальний характер і через які держава здійснює “ручне” управління у сфері зовнішньої торгівлі з метою термінового впливу на прискорення чи гальмування тих чи інших процесів, виходячи з державних потреб; економічні методи – довгострокові, характеризуються як регулівні та використовуються

з метою сприяння розвитку національної економіки та забезпечення стабільних надходжень до бюджету від зовнішньої торгівлі.

Також існують оригінальні авторські класифікації методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, які відрізняються від загальноприйнятої методики.

Так, Л. Дідківська та Л. Головка поділяють методи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності так:

- правові;
- економічні (акти тарифного регулювання);
- валютне регулювання;
- адміністративні (нетарифні);
- заохочення експорту [11, 155].

На нашу думку, ця класифікація дещо надумана й не витримує критики. Взяти хоча б групу правових методів (на жаль, незрозуміло, що автори мають тут на увазі), але зауважимо, що державне регулювання взагалі здійснюється тільки на основі правових актів і документів, які регулюють економічні або адміністративні відносини. Далі незрозуміло, чому автори виключають зі сфери економічної діяльності валютні операції та виділяють їх в окрему групу, так само як незрозуміло й те, чому методи спрямовані на заохочення експорту виключно з групи адміністративних методів регулювання. Не зовсім доречно також слово “акти”, адже тарифне й нетарифне регулювання, зважаючи на їх призначення, є скоріше “методами”, а не “актами” економічного й адміністративного механізмів регулювання зовнішньоторговельної діяльності.

Інші автори також часто ототожнюють економічні методи із тарифними, а адміністративні – з нетарифними методами регулювання [12, 19]. При цьому деякі автори вважають, що тарифні методи пов’язані тільки з функціями мита, а до нетарифних методів належать: і кількісні обмеження; і регламентація (ускладнення) митних процедур; і різноманітні податки на експорт та імпорту; і митні збори; і встановлення державних стандартів якості, норм упаковки, маркування, інші форми торговельних бар’єрів; і валютні обмеження; і антидемпінгові заходи (антидемпінгове мито, компенсаційне мито); і “добровільні обмеження імпорту”.

Свою чергою, Н. Кузнецова до тарифних методів регулювання ЗЕД зараховує тільки методи, що базуються на тарифі, а все інше, у тому числі податок на додану вартість та акцизний збір, включає до переліку нетарифних методів [13, 53–100]. Інші автори зазначають, що митно-тарифне регулювання базується на застосуванні імпорту та експортних тарифів і зборів, а до методів нетарифного регулювання зараховують квотування, ліцензування й інші зовнішньоторговельні операції [14, 597–599]. Ці твердження частково правильні: дійсно, митно-тарифне регулювання базується на використанні Митного тарифу. Проте дискусійні положення авторів про зарахування до нетарифних методів податків і тим більше інших зовнішньоторговельних операцій.

Найприйнятнішим ми вважаємо науковий підхід Т. Корнєвої [15, 96–100], яка зазначає, що методи тарифного регулювання ґрунтуються на засадах Митного тарифу України і Митного кодексу України, та зараховує до інструментів тарифного регулювання таке:

- всі види мита, в тому числі антидемпінгове та компенсаційне;
- класифікацію товарів згідно з товарною номенклатурою ЗЕД;
- митну вартість товарів;
- країну походження товарів;
- зміну валютного курсу.

До нетарифних методів, які, на думку автора, є альтернативними тарифному регулюванню та впливають безпосередньо на кількісні й вартісні параметри зовнішньоекономічної діяльності, вона зараховує: квотування, ліцензування, технічні стандарти, вимоги до упакування тощо. Але автор не визначив місце інших платежів, у тому числі податку на додану вартість та акцизного збору.

Немає однаковості щодо змісту митно-тарифних і нетарифних методів і серед практиків. Так, одні визначають, що система митно-тарифного регулювання містить такі складові: Митний тариф України, мито, митна вартість товару, країна походження товару, а заходи нетарифного регулювання полягають у встановленні державою кількісних обмежень і технічних бар'єрів [16]. Інші розглядають митно-тарифне регулювання як систему митного тарифу, що базується на митній вартості, тарифній класифікації та тарифних пільгах [17, 9].

Глибокий аналіз із питань регулювання зовнішньоторговельних операцій проведено в працях С. Терещенка, який робить акценти та необхідності комплексного впливу тарифного регулювання на обсяги сум митних платежів від експортно-імпортних операцій. На думку автора, комплексність проявляється через визначення митної вартості товару, коду товару відповідно до товарної номенклатури зовнішньоекономічної діяльності та країни походження, що суттєво впливає на застосування окремих ставок мита до певних товарів [18, 31]. Також автор приділяє багато уваги класифікації нетарифних методів регулювання та наводить узагальнену класифікацію, згідно з якою до методу нетарифного регулювання зараховує: кількісні обмеження, побічний протекціонізм, стимулювання експорту, обмеження митного оформлення, цінову політику держави та державне регулювання режиму розрахунків за імпорт, правове забезпечення [18].

Таким чином, класифікація, що пропонується різними авторами, в основному зводиться до поділу методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на дві групи: тарифні й нетарифні. Проте є різні підходи до визначення їхнього змісту і способів їх застосування.

За результатами проведеного дослідження щодо висвітлення науковцями та практиками методів державного регулювання та з урахуванням поглядів різних авторів пропонуємо власну класифікацію методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності (рис. 1).

У розробці даної класифікації ми виходимо з того, що регулювання зовнішньоторговельної діяльності здійснюється через використання певного набору інструментів, а саме: митний тариф, митний збір; податок на додану вартість, акцизний збір, зміна курсу валюти, коди товарної номенклатури, кількісні обмеження, побічний протекціонізм, технічні стандарти тощо.

У класифікації методів регулювання ці інструменти будуть по-різному згруповані залежно від груповальної ознаки.

Так, за формою впливу до прямих методів ми зараховуємо митний тариф, митний збір, кодифікацію товарів, кількісні обмеження, заходи побічного протекціонізму і стимулювання експорту, технічні стандарти тощо; до непрямих методів – податок на додану вартість, акцизний збір, зміну курсу валюти тощо. Якщо ці ж інструменти класифікувати за характером прояву, то вони розподіляться так: економічні – митний тариф, митний збір; податок на додану вартість, акцизний збір, зміна курсу валюти, коди товарної номенклатури; адміністративні – кількісні обмеження, побічний протекціонізм, стимулювання експорту, технічні стандарти. У цілому характеристику методів та інструментів регулювання зовнішньоторговельних відносин подано в авторській монографії [2] у вигляді таблиці (табл. 1), яка нині децю доопрацьована й актуальна.

Рис. 1. Класифікація методів та інструментів державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності

На практиці основними суб'єктами регулювання зовнішньоторговельних відносин є уповноважені органи державної влади, які активно використовують методи митно-тарифного та нетарифного регулювання. У процесі управління зовнішньоторговельною діяльністю суб'єкти державного управління використовують не тільки спеціальні методи та інструменти, що дозволяють регулювати перебіг зовнішньої торгівлі, але й

інші методи, які забезпечують керівництво інформацією, необхідною для прийняття адекватних рішень, і дозволяють здійснювати контроль виконання прийнятих рішень і розпоряджень учасниками зовнішньоторговельних відносин.

Дія механізмів державного управління зовнішньоекономічною діяльністю передбачає широке використання бази даних інформаційної платформи, що створюється на основі використання методики митної статистики. Методика митної статистики зовнішньої торгівлі України використовує притаманні їй методи та інструменти, що потребують окремого дослідження й висвітлення у наукових працях.

У нашому випадку, зважаючи на важливість розуміння джерел формування інформації, на основі яких приймаються управлінські рішення, зупинимось лише на ключових моментах методики митної статистики. Ця методика дозволяє визначати об'єкти статистичного спостереження й обліку, в тому числі товарів, що переміщуються трубопровідним транспортом і лініями електропередачі, порядок їхнього обліку.

Таблиця 1

Характеристика методів державного регулювання зовнішньоторговельних відносин за складом інструментів

Ознака	Методи	Інструменти державного регулювання ЗТД									
		Митний тариф	Митний збір	ПДВ	Акцизний збір	Зміна курсу валюти	Кодифікація товару	Кількісні обмеження	Протекціонізм	Стимулювання експорту	Технічні стандарти
За формою впливу	Прямі	+	+				+	+	+	+	+
	Непрямі			+	+	+					
За характером	Економічні	+	+	+	+	+					
	Адміністративні						+	+	+	+	+
За терміном дії	Короткострокові					+		+	+	+	
	Довгострокові	+	+	+	+		+				+
За призначенням	Обмежувальні	±		+	+	±	±	+			±
	Стимулювні	±	+			±	±		+	+	±
За способом здійснення	Митно-тарифні	+	+				+				
	Нетарифні			+	+	+		+	+	+	+
Інформаційна платформа		<i>Митна статистика</i>									

Джерело: вдосконалено в основі авторської розробки [2].

Характерною рисою митної статистики зовнішньої торгівлі є те, що вона спирається на зміст первинних документів незалежно від контрольних відомств. У пропонуваніх учасниками зовнішньоекономічних відносин документах містяться офіційно задекларовані дані про переміщені через митний кордон товари. Митна декларація – основне джерело даних статистики зовнішньої торгівлі та спеціальної і регіональної митної статистики, яке дозволяє одержати оперативну інформацію про переміщення вантажів через державний кордон України.

Вивчення динаміки показників зовнішньої торгівлі на основі митно-статистичних методів передбачає такі етапи дій:

а) постановка завдань і добір вихідної інформації – ставиться мета дослідження, здійснюється аналіз досліджуваного процесу в зовнішній торгівлі, задається період попередження прогнозу, тобто визначається на скільки кроків уперед робиться прогноз;

б) попередній аналіз вихідних тимчасових рядів – формується набір можливих моделей аналізу і прогнозування, перевіряється їхня відповідність вимогам об'єктивності, порівнянності, повноти, однорідності і стійкості; будується графік динаміки і розраховуються основні динамічні характеристики (темпи зростання, темпи приросту, різні коефіцієнти);

в) оцінка параметрів моделей (дослідження якості цих моделей) – вибираються кращі з них для опису розвитку тенденцій;

г) контроль виконання прогнозних параметрів та коригування прогнозів.

В оцінці параметрів можуть використовуватися різні процедури (залежно від типу моделі), але в усіх випадках основна ідея оцінки параметрів полягає в максимальному наближенні моделі до вихідних даних. Цей же принцип використовується в дослідженні якості моделей і виборі кращої з них: чим ближче модель до вихідних даних, тим краще вона описує процес з формального погляду;

д) побудова прогнозу і розробка його пояснювального опису на основі результатів аналізу – подаються на вищий рівень управління, складаються кварталні й річні аналітичні записки. Інформація, що подається в них, може використовуватися керівництвом у формуванні митної політики, розробці законодавчих актів і виробленні управлінських і професійно-посадових рішень.

Отже, митно-статистичний контроль і аналіз зовнішньої торгівлі дозволяють приймати правильні стратегічні й тактичні управлінські рішення з регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Усебічне статистичне вивчення соціально-економічних процесів і явищ найрезультативніше, якщо в його основі лежить система статистичного групування. Система групування – це ряд взаємозалежних статистичних угруповань за найістотнішими ознаками, що всебічно відбивають найважливіші сторони досліджуваних явищ. Так, статистика товарообігу зовнішньої торгівлі спирається на виділення в складі загального обсягу зовнішньоторговельного обороту обсягів експорту й імпорту. Їх докладніша характеристика й аналіз спираються на низку важливих угруповань за такими напрямками: вид угоди (форма продажу), географія відносин, товарна спеціалізація, галузеве походження товарів тощо.

Облік експорту й імпорту в Україні ґрунтується на базі прийнятої в Брюсселі Міжнародної конвенції Гармонізованої системи опису і кодування товарів (ГС), до якої Україна долучилася у 2002 р. Ця гармонізована система має 5 ступенів класифікації: розділи, групи, підгрупи, товарні позиції та субпозиції. У складі 21-го розділу виділя-

ється 96 груп за принципом виділення послідовних стадій обробки товарів: сировина – напівфабрикати – готові вироби. У побудові 33 товарних підгруп, 1241 позиції та 5019 субпозицій у кожній групі застосовується своя послідовність групованих ознак, серед яких основні: призначення товару, ступінь його обробки, вид матеріалу, з якого він виготовлений, питома вага товару у світовій торгівлі. Таким чином, товарна класифікація – засіб упорядкування інформації про зовнішньоекономічні зв'язки, що є основою їхнього системного аналізу і забезпечує порівнянність національних статистичних даних про зовнішню торгівлю на міжнародному рівні. Використання статистичної звітності та методів статистики дозволить ефективніше використовувати економічну інформацію для виявлення резервів збільшення митних платежів і прийняття управлінських рішень щодо освоєння цих резервів.

Узагальнюючи, зауважимо, що сучасні наукові підходи до класифікації методів державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності неоднозначні, а часом і дещо суперечливі. Часто під економічними методами автори розуміють виключно тарифне регулювання, а під адміністративними – нетарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності. При цьому вважається, що тарифні методи пов'язані тільки із функціями мита, а до нетарифних методів належать усі інші засоби регулювання, що неправильно. Тому ми пропонуємо власну класифікацію методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності за такими ознаками: за формою впливу; за характером; за способом здійснення; за призначенням; за терміном дії. В розробці даної класифікації ми виходимо з того, що регулювання зовнішньоторговельної діяльності здійснюється через використання певного набору інструментів, а саме: митний тариф, митний збір; податок на додану вартість, акцизний збір, зміна курсу валюти, коди товарної номенклатури, кількісні обмеження, побічний протекціонізм, стимулювання експорту, технічні стандарти тощо, що базуються на інформаційній платформі, створеній за методикою митної статистики.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Загалом усі методи з регулювання зовнішньоторговельної діяльності пропонуємо об'єднати у дві великі групи: системно-стратегічні та ситуативно-тактичні, а саме:

– *системно-стратегічні* – це економічні митно-тарифні методи, які є прямими та довготривалими, характеризуються як регулівні та використовуються з метою сприяння сталого розвитку національної економіки та забезпечення надходжень до бюджету від зовнішньої торгівлі;

– *ситуативно-тактичні* – це адміністративні нетарифні методи, які є непрямими та короткотерміновими, мають стимулівний або обмежувальний характер і застосовуються для “ручного” управління у сфері зовнішньої торгівлі з метою оперативного впливу на прискорення чи гальмування тих чи інших процесів, виходячи з державних потреб у невизначених або ж непевних ситуаціях і обставинах.

Рішення про використання тих чи інших інструментів у межах обраної відповідно до конкретної ситуації системи методів є прерогативою менеджерів, що здійснюють регулювання або ж управління ЗЕД. Ефективність таких рішень залежить від професіоналізму управлінців та наявності інституційного забезпечення управління зовнішньоторговельною діяльністю, що може стати напрямами подальших наукових розвідок за даною темою.

Список використаних джерел:

1. Эшби У. Р. Введение в кибернетику / Эшби У. Р. – М. : Изд-во иностр. лит., 1959. – 432 с.
2. Письмаченко Л. М. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль : монографія / Л. М. Письмаченко. – Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2008. – 366.
3. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
4. Баскаков А. Я. Методология научного исследования : учеб. пособ. / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.
5. Мангейм Дж. Политология. Методы исследования : пер. с англ. / Дж. Мангейм, Р. Рич ; предисл. А. К. Соколова. – М. : Весь Мир, 1997. – 544 с.
6. Борисенко О. П. Зовнішньоекономічна політика держави: концепція, стратегія, механізми реалізації : монографія / О. П. Борисенко. – Донецьк : Юго-Восток, 2012. – 404 с.
7. Письмаченко Л. М. Методологічні основи державного управління зовнішньоторговельними операціями / Л. М. Письмаченко // Вісник Академії митної служби України. Серія: "Державне управління". – 2009. – № 1. – С. 24–33.
8. Сурмін Ю. Майстерня вченого: підручник для науковця / Юрій Сурмін. – К. : Навч.-метод. центр "Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні", 2006. – 302 с.
9. Рач В. А. Методологія системного підходу та наукових досліджень : підручник / В. А. Рач, О. В. Ігнатова, А. Ю. Борзенко-Мірошніченко. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – 252 с.
10. Кохановский В. П. Философия и методология науки : учеб. для высших учебных заведений / Кохановский В. П. – Ростов н/Д : Феникс, 1999. – 576 с.
11. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. – К. : Знання, 2006. – 213 с.
12. Саллі В. І. Основи зовнішньоекономічної діяльності / Саллі В. І., Трифонова О. В., Швець В. Я. – К. : Професіонал, 2003. – 176 с.
13. Кузнецова Н. В. Регулирование внешнеэкономической деятельности в Украине : практическое пособие / Кузнецова Н. В. – К. : СПЛАЙН, 1998. – 220 с.
14. Гриньова В. М. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / В. М. Гриньова, М. М. Новікова. – Х. : ІНЖЕК, 2004. – 756 с.
15. Корнева Т. В. Необхідність визначення понять заходів тарифного та не тарифного регулювання при переміщенні товарів через митний кордон України / Т. В. Корнева // Митна справа. – 2005. – № 1. – С. 96–100.
16. Науменко В. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні / Науменко В. П., Пашко П. В., Руссков В. А. – К. : Знання, 2004. – 404 с.
17. Єгоров О. Функціональна система митно-тарифного регулювання на етапі інтеграції України до СОТ / О. Єгоров // Вісник Академії митної служби України. – 2004. – № 1. – С. 3–12.
18. Терещенко С. Основи митного законодавства України: питання теорії та практики зовнішньоекономічної діяльності / Терещенко С. – К. : Август, 2001. – 422 с.